

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת ויקהל פקודי, תשס"ט
מספר 801

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

השכינה

נאמר בפרשת פקודי: "וַיִּכַּס הָעֵנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן. וְלֹא יָכַל מֹשֶׁה לְבֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד כִּי שָׁכַן עָלָיו הָעֵנָן וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן" (מ:לד-לה). נשאלת השאלה מה כוונת הביטוי "כבוד ה'", או כפי שמקובל לכנותו "שכינה", שמילא את המשכן ומנע ממושה רבנו להיכנס אליו? יש בעניין זה מחלוקת יסודית בין ההוגים היהודים. יש הסבורים שהשכינה אינה אלא כינוי להקב"ה עצמו, ואילו אחרים אינם רואים בה אלא "היפוסטזה" – פְּרוֹאָה המייצגת את הקב"ה. כאשר חז"ל מדברים על השכינה, הם מתכוונים לנוכחותו של הקב"ה ממש. וכותב אורבך: כשמדובר (בדברי חז"ל) על הופעה של ה', ירידתו, עלייתו ויציאתו - משתמשים ב"שכינה". בספרות התנאים משתמשים במונח שכינה כשמדובר על הופעת ה' ועל קירבתו לאדם. השכינה אינה אלא הקב"ה.¹

נוכחותה של השכינה תלויה ברמה המוסרית והדתית של הדור, כפי שמשמע מהמדרש שלהלן: עיקר שכינה בתחתונים הייתה, כיון שחטא אדם הראשון נסתלקה שכינה לרקיע הראשון, חטא קין נסתלקה לרקיע השני, דור אנוש לג', דור המבול לד', דור הפלגה לה', סדומיים לו', ומצרים בימי אברהם לז', וכנגדן עמדו ז' צדיקים, ואלו הן, אברהם יצחק ויעקב, לוי קהת עמרם משה, עמד אברהם והורידה לו', עמד יצחק והורידה מן ו' לה', עמד יעקב והורידה מן הה' לד', עמד לוי והורידה מן הד' לג', עמד קהת והורידה מן הג' לב', עמד עמרם והורידה מן הב' לא', עמד משה והורידה מלמעלה למטה.²

אלא שיש מחלוקת גם בעניין נוכחות השכינה אחרי בניין בית המקדש, כדלהלן:

אמר רב שמואל בר נחמן: עד שלא חרב בית המקדש, הייתה שכינה שורה בתוכו... ומשחרב בית המקדש נסתלקה השכינה לשמים... רבי אליעזר אומר: לא זזה השכינה מתוך ההיכל... אף על פי שהוא חרב הרי הוא בקדושתו... אמר רב אחא: לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי... אמר רבי ינאי: אף על פי ששכינתו בשמים, "עֵינָיו יִחְזוּ עַפְעָפָיו יִבְחָנוּ בְּנֵי אָדָם" (תה' יא:ד).³

ואולם יש מן הפילוסופים היהודים הטוענים שבמקורות רבים אין לפרש את הביטויים של הקב"ה כמכוונים אליו עצמו בלי להסתכן בהגשמה גסה שאיננה מתיישבת עם עקרונותיהם התיאולוגיים. וכותב הרב סעדיה גאון:

איך יתכן שיסבור אלו הסברות באלו המלות המוגשמות, ובמה שייחוס אליהם, והכתוב כבר פרש שצורתו כצורת האדם? ראוה הנביאים מדברת עמם, ומיחסים אליה דבריו, וכל שכן שהוא על כסא, ומלאכים נושאים אותו ממעל לרקיע אשר על ראשם, כמראה אבן ספיר דמות כסא ועל דמות הכסא כמראה אדם עליו מלמעלה. וכבר נראית הצורה הזאת על כסא

¹ אפרים א' אורבך, חז"ל, פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשכ"ט, עמ' 33-35.

² בראשית רבה פרשה יט. אורבך מציין (שם עמ' 40) כי "דעות אלו מנוגדות לתפיסת האימננטיות של האל-בעולם, כפי שרווחה בין היוונים, שלפיה אימננטיות האל-להים בטבע היא בחינת חוק... 'לומר, שהאל-ל מסיר את פניו מהחוטאים, זה בדיוק כמו הבא לומר שהשמש מסירה את פניה מהעורים' (סאלוסטיוס, על האלים ועל הקוסמוס פרק יז)".

³ שמות רבה ב ב ד"ה ומשה היה.

ומלאכים מימינה ומשמאלה, כאמור: "רְאִיתִי אֶת-ה' יוֹשֵׁב עַל-כְּסֵאוֹ וְכָל-צְבָא הַשָּׁמַיִם עִמָּדִים עַל-יְמִינוֹ וּשְׂמֵאלוֹ" (מל"א כב: יט).⁴
 לכן רס"ג סבור שאין מנוס מלטעון שבכל פעם שמסופר שבני אדם ראו את ה', מדובר באמת בישות המייצגת את ה', שה' בראה לאותה הזדמנות במיוחד:

נענה כי זאת הצורה ברואה, וכן הכסא והרקיע ונושאי כולם מחודשים, חידושם הבורא מאור לאמת אצל נביאו, כי הוא שלח דבריו אליו... והיא צורה יקרה מן המלאכים עצומה בכריאתה, בעלת הוד ואור, והיא נקראת כבוד ה', ועליה ספרו קצת הנביאים (דנ' ז: ט): "חזה הוית עד די כרסון רמיו".⁵ ועליה אמרו החכמים "שכינה".⁶
 כן סובר הרמב"ם בעקבות ר' סעדיה גאון, אלא שהוא מחלק:

כבוד ה' יש שהכוונה בו לאור הנברא אשר הא-ל משרה אותו במקום, על דרך נס, להערצה: "וישפן כבוד ה' על הר סיני" (כד: ז)... אך יש שמתכוונים בו לעצמותו יתעלה ואמיתתו...: "הראני נא את כבודך" (לג: יח) ובאה התשובה: "כי לא יראני האדם וחי" (לג: כ), מה שמורה שהכבוד הנאמר כאן הוא עצמותו... יש שהכוונה בכבוד להערצת כל בני-האדם את הא-ל.⁷

אבל הרמב"ן מתנגד בחריפות לטענות הפילוסופים היהודים. ואלה טענותיו נגד הרמב"ם:⁸
 (1) כאשר משה רבנו מבקש מהקב"ה ששכינתו תלווה את עם ישראל (לפי פירוש אונקלוס), לא ייתכן להסביר שמדובר בישות נפרדת מה' עצמו, שהרי משה סירב במפורש להצעה כזאת, וה' הסכים עמו. את השאלה הזאת אפשר ליישב כך: אמנם משה רבנו סירב לקבל מלאך במקום ה', אולם השכינה איננה בגדר מלאך אלא צורה ברואה, נציגה ישירה של הקב"ה.

(2) איך ייתכן שהנביא יחזקאל יכתוב "בְּרוּךְ כְבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ" (ג: יב), ולפי יונתן בן עוזיאל הפירוש הוא "ברוך יקרא דה' מאתר בית שכינתיה" (ברוך כבוד ה' ממקום בית שכינתו). הרי מי שמברך או מתפלל לישות שאינה הקב"ה עצמו נקרא עובד אלילים?! לכאורה, שאלה זו תמוהה, שהרי לא מדובר בתפילה אלא בברכה בלבד, ואין מניעה כלשהי לברך ישויות שאינן הקב"ה.

מהמקורות שבידינו עולה שהקבלה רואה בשכינה ישות נפרדת מהקב"ה עצמו. השכינה מבטאת את נוכחות הא-ל בעולם האנושי. וכך מתבטא ר' יהודה בן ברזילי מברצלונה:

כשעלה במחשבה לפניו לבראות עולמו, ברא תחילה לכל הבריות רוח הקודש להיות אות על א-לוהותו, מה שיראה לנביאים ולמלאכים, וברא דמות כסא כבודו להיות כסא כבוד לרוח הקודש הנקרא כבוד א-לוהינו, והוא הוד בזהק ואור גדול על כל בריותיו... ואותו האור הגדול הוא נקרא כבוד בוראו יתברך שמו... החכמים קוראים האור הגדול הזה "שכינה".⁹

אם כן, כשמדברים על השכינה, הכוונה היא ל"רוח הקודש", שהיא ישות ברואה על ידי הקב"ה. לפי הזוהר, השכינה שבאגדות חז"ל, שהיא ההוויה האלוקית בבחינת מציאותה ופעולתה בישראל ובעולם, מזוהה עם הספירה האחרונה כמנהיג העולם וכ"כנסת ישראל" של מעלה.¹⁰ מדובר אפוא שוב בישות נפרדת מהקב"ה עצמו.

נמצאנו למדים שבאופן פרדוקסאלי הוגים רציונליסטיים כמו רס"ג ורמב"ם נוקטים שיטה התואמת את זו של תורת הסוד: "כבוד ה'" או "שכינה" אינם כינויים המוסבים להקב"ה עצמו, אלא מדובר ב"אמנציה" ברואה לשם יצירת קשר עם עם ישראל.

מזווית ראייה אחרת לחלוטין מפרש ר' נחמן קרוכמאל (רנ"ק) את מושג השכינה באספקלריה הגליאנית¹¹ כך: כל עם מוצא כיוון וחיזוק בכוחות רוחניים המתגלים בקרבו. אלא שקיים הבדל עקרוני בין ישראל לאומות העולם. בקרב העמים, כוחות אלו טבעיים ואין להם מקור מיוחד, ואילו ישראל כוחו יצא ממקור "הרוחני המוחלט", היינו ישר מהקב"ה. לקשר המטאפיזי שבין ישראל ובין הרוחני-המוחלט מתכוונים כתבי הקודש והתלמוד כשהם מציינים שאלוקים שוכן בישראל, ורוחו נחה בו, ושכינתו שורה עליו ומלווה אותו גם בגלות.¹² ואלה דבריו:

⁴ לא ברור מדוע רס"ג אינו עונה בפשטות שמדובר בחזון נבואי שאינו תואם בהכרח את המציאות הממשית.

⁵ תרגומו: "רואה הייתי עד אשר כסאות הוטלו, ועתיק ימים ישב" (על פי דעת מקרא על אתר).

⁶ האמונות והדעות מאמר ב. וראו הכוזרי מאמר ב ג-ח.

⁷ מורה הנבוכים א סד.

⁸ רמב"ן בר' מו: א.

⁹ פירוש ספר יצירה, מהדורת האלברשטם 1885, עמ' 16-18, מובא בספרו של גרשום שלום, פרקי-יסוד בהבנת

הקבלה וסמליה, ירושלים תשל"ו, עמ' 271-272.

¹⁰ ישעיה תשבי, משנת הזוהר, ירושלים תשי"ז, עמ' רכ.

¹¹ המתייחסת לפילוסופיה של Hegel.

¹² יצחק יוליוס גוטמן, הפילוסופיה של היהדות, ירושלים תשכ"ג, עמ' 303-304.

בכל מעשה אומתנו וכל רוח נעלה וטוב המתגלה ובא לאור בקרבנו, נדע בלבבנו ונודה בפינו כי א-ל חי בקרבנו ומידו הם לנו, היינו שהם מושרשות בו ונאצלות מרוחו כלל הרוחניות כולם. וזה סוד "ושכנתי בתוכם".¹³

ד"ר אלכסנדר קליין
המחלקה למתמטיקה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע